

References

1. Ushkalov, O. & Ushkalov, L. (Eds.). (2010). *Archive of the Shot Renaissance: materials of archival and investigative affairs of Ukrainian writers of the 1920–1930s*. Kyiv: Smoloskip. Pp. 363–364. [In Ukrainian].
2. Returned names. Books of memory of Russia (n.d.). <http://visz.nlr.ru/person> [In Russian].
3. Zabolotna, I. (2004). Cooperation of I. Krypyakevych with institutions of VUAN *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History, 71/72*, 16–19. [In Ukrainian].
4. Krypyakevych, I.P. (2017). *Biographical dictionary of my acquaintances*. (Moroz I.M., compiler and author of the foreword). Kyiv: Publishing and Printing Center "Kyiv University". [In Ukrainian].
5. Krypyakevych, I. *Memoirs (Autobiography)*. (2001). In: Ya. Isaevych, F. Steblyi (Eds.). *Collection of scientific works "Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood"*, Vol. 8: Ivan Krypyakevych in family tradition, science, society). Lviv: I. Krypyakevych Institute of Ukrainian

Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Pp. 77–140. [In Ukrainian].

6. Krushelnytska, L. (2001). *They cut down the forest ... (memories of a Galician woman)*. Lviv: [s.n.] [In Ukrainian].
7. Marynych, L. (2013). Galician emigration to the USSR – a tragic epilogue of 1937–19. In: O. Bazhan, R. Podkur (Eds.). *Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference "Political repressions in the Ukrainian SSR 1937–1938: investigative reflections and interpretations. To the 75th anniversary of the "Great Terror" in the USSR", March, 2012*. Kyiv. Pp. 321–341. [In Ukrainian].
8. Tereshchuk, G. (2012). My grandfather was obsessed with work for Ukraine – Larisa Krushelnytska. <http://www.radiosvoboda.org/a/24505399.html>
9. Shevchenko, S. (2019). List of executed in Sandarmokh Ukrainians and people from Ukraine. <https://www.radiosvoboda.org/a/24477308.html> [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 17.03.21

I. Moroz, PhD in History, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

STALIN'S REPRESSIONS THROUGH THE PRISM OF THE LIFE PATHS OF I. KRYPYAKEVYCH'S ACQUAINTANCES AND FRIENDS (BASED ON HIS MEMOIRS)

The article is based on the materials of the "Biographical Dictionary of My Acquaintances" by a prominent Ukrainian historian, academician I. Krypyakevych (1886–1967), written by him during the Thaw. The source, which is preserved in the Krypyakevych Family Archive, was published by us in 2017. The study highlights the large-scale phenomenon of Stalin's terror through the prism of the personal dimension of history, "microhistory."

The memoirs contain information about the Eastern and Western Ukrainian acquaintances of the Lviv historian, representatives of the national intelligentsia, who were repressed in the 20-40s of the twentieth century. The main stages of repression can be traced to the memoirs: repressions of the 1930s, the victims of which were historians from Soviet Ukraine associated with the All-Ukrainian Academy of Sciences (VUAN), representatives of the "Shot Renaissance", victims of the Sovietization of Western Ukraine and postwar persecution. The victims of Stalin's repressions were representatives of the scientific and creative intelligentsia of Ukraine, public and political figures. Among them were participants in such fabricated cases as the Ukrainian National Center, the Union for the Liberation of Ukraine, the Union of Ukrainian Nationalists, and others. Among I. Krypyakevych's acquaintances and friends were the following well-known repressed people: Les Kurbas, Mykhailo Boychuk, Yuriy Lypa, Mykola Zerov, Mykola Voronyi, and others. The materials of the "Dictionary..." contribute to the coverage of the tragedy of the Krushelnytsky family, which became a symbol of Soviet terror. The fate of many acquaintances of the academician was intertwined with Solovki. Many of them went through the crucible of the Great Terror of 1937–1938 and finished their lives during the mass executions in the Sandarmokh tract.

I. Krypyakevych personally helped the victims of the Soviet regime in every possible way. The article considers the problem of Western Ukrainian emigration to the USSR, traces the main circumstances and motives for the emigration of the Galician intelligentsia to Soviet Ukraine.

Keywords: Stalin's repressions, The Great Terror, Sandarmokh, I. Krypyakevych, "Biographical Dictionary of My Acquaintances".

УДК 94(474.2):327.39:061.1 "19/20"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2021.149.10>

Т. Орлова, д-р іст. наук, проф.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4079-0049>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЕСТОНІЯ ЗА УМОВ КРИЗ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.: ПОГЛЯД ІСТОРИКА

Розглянуто кроки, які робилися Естонською Республікою на шляху подолання криз кінця 1980-х – початку 1990-х років, а також світової фінансово-економічної кризи 2008 р. і кризи, спричиненої пандемією коронавірусу 2020 р. За умов браку традиційних ресурсів, кризи розглядалися як такі, що відкривали нові можливості. Ці можливості визначалися магістральними трендами світового розвитку від суспільства індустріального до постіндустріального. Підкреслено, що важливу роль у модернізації відігравали особливості естонського менталітету, зокрема, здатність до самоорганізації і креативності. Продемонстровано успіхи Естонії у трансформації в інформаційне суспільство, що стало відповіддю на "виклики" криз. У справі подолання кризових явищ і подальшому успішному розвитку важливу роль відіграла євроінтеграція Таллінна. Досвід балтійської держави є важливим для України, яка має її потужну підтримку і допомогу.

Ключові слова: Естонія, криза, модернізація, євроінтеграція, діджиталізація, "м'яка сила".

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. став кризовим періодом для багатьох країн світу, зокрема для Союзу Радянських Соціалістичних Республік, в результаті розпаду якого утворилося п'ятнадцять нових незалежних держав. Кожна з них шукала власні шляхи виходу з мультикризи, у якій опинилася. Як показала історія, найбільш успішно у цьому плані виявилася Естонська Республіка. Інтерес для дослідження являє діяльність невеликої балтійської держави у напрямку розв'язання проблем, які поставали перед нею не тільки у 1990-х рр., але й пізніше, зокрема, під час світової фінансово-економічної кризи 2008 р., а також коронакризи 2020 р.

Аналіз джерел та історіографія. У вітчизняній історіографії пострадянського простору увага здебільшого зорієнтована на процесах у Російській Федерації. Історію незалежного розвитку країн Балтії українські

науковці цікавляться менше. Головною темою є євроінтеграція Латвії, Литви, Естонії, що, ймовірно, зумовлюється нагальністю обстоювання курсу України на вступ до Європейського Союзу. Серед авторів – Т. Альберда, Д. Аркелян, Е. Афонін, С. Білоножко, В. Вишняков, А. Володькин, М. Гладиш, В. Завадський, М. Замікула, Є. Ковтун, О. Кокорев, Н. Кононенко, О. Краєвська, Ж. Панченко, С. Скриль, В. Ціватий та ін. Тематика розглядається авторами у загальнополітичному ключі. Господарські реформи Естонії знайшли відображення у публікаціях економістів О. Воронкова, В. Геніка, В. Горбанчука, О. Куца, І. Маскалевича, О. Тимченка, К. Шаповала та ін. Велику увагу приділено успіхам Естонії в освітній сфері. Результати своїх досліджень на цю тему публікували М. Ватковська, С. Калашнікова, О. Карпенко, А. Красуля, Є. Смирнова, В. Ткаченко, Є. Чернишова, Д. Шулікін та ін. Проте не знайшлося

жодної розвідки, яка б у центр уваги поставила різноплановий аналіз діяльності балтів, зокрема, естонців у напрямку розв'язання проблем, зумовлених кризовими явищами. Основним методом дослідження запропонованої до уваги статті є івент-аналіз значущих кроків Естонії у напрямку виходу із криз, які склалися на шляху її незалежного розвитку. Робота виконана на стику історії, соціології, політології, економічної науки. Певне значення надано історичній психології. Остання допомагає зрозуміти, які ресурси для подолання кризи закладені у людському потенціалі, що складався історично і віддзеркалює особливості національного менталітету.

Постановка завдання. Оскільки досвід інших пострадянських країн у вирішенні складних питань в умовах криз різного ґатунку має велике значення для України, завдання полягає у виявленні політичних, соціальних, економічних, культурних факторів, які допомагають давати адекватні відповіді на "виклики" криз. Студія має не тільки теоретичний, але й прикладний характер, що може розцінюватися як втілення в життя можливостей практичної історії.

Виклад основного матеріалу. Видатний британський історик А. Д. Тойнбі вважав, що поступ будь-якого суспільства відбувається за правилом "Виклик – і – Відповідь". Виклики історії – це фактори, котрі на тому чи іншому етапі розвитку спільноти ставлять під загрозу її нормальне існування і еволюцію. "Виклик, – писав вчений, – спонукає до зростання. Відповіддю на виклик суспільство вирішує задачу, яка постала перед ним, чим переводить себе у стан, що є більш високим і більш довершеним з точки зору ускладнення структури" [18, с. 99]. Таким викликом можна розглядати будь-яку кризу, тобто той момент, коли система перестає функціонувати адекватно до умов, що змінилися. Інший відомий історик – О. Ахієзер вказував: як особа, так і суспільство можуть відповідати на кризову ситуацію або інноваційною ідеєю, яка відкриває нові творчі можливості, або поверненням до старих ідей, які виправдали себе за часів минулих криз. Загальноісторичний сенс рішень першого типу – у прагненні людей підвищувати ефективність власної діяльності відповідно до зростаючої складності проблем, що виникають. Сенс рішень другого типу полягає у тому, що ускладнення проблем відповідного суб'єкта не породжують адекватного творчого потенціалу [1, с. 89]. Історія останніх трьох десятиліть виразно показує: Естонія на своєму шляху виходу з криз обрала рішення першого типу. Було взято курс на модернізацію, а не архаїзацію.

З історії також відомо, що модернізація може бути трьох типів. Піонерська модернізація притаманна лідерам світового технічного та економічного прогресу. Органічна модернізація практикується країнами, що перебувають у другому ешелоні світового економічного прогресу. Її характерною рисою є оволодіння технологіями та економічними механізмами, які виробили модернізатори-піонери. Ці новинки органічно вписуються до структури національної економіки, яка готова їх засвоїти, а населення готове їх використовувати. Модернізація навздогін теж базується на засвоєнні передових технологій та економічних механізмів, проте це засвоєння не є природним, органічним, оскільки стимулом для такого типу модернізації не є дозрілість національних економік, а, як правило, зовнішній виклик сусідніх економічно більш потужних держав, що загрожує втратою позицій на міжнародній арені державі-аутсайдеру. Якщо історично часто наводять конкретну країну, у якій можна чітко визначити, який саме тип модернізації мав місце, так у випадку з Естонією можна побачити прояви всіх трьох. Модернізація наздоганяюча значною мірою зумовлю-

валася небезпекою з боку Росії, яка впродовж століть вважала прибалтійські землі зоною своїх інтересів. Але балти ніколи не забували, що вони належать до європейської цивілізації, для якої інновації – це цінність. Із відновленням державності, населення Естонії здебільшого було готове до органічної модернізації, до реформування економіки на засадах ринкових відносин, а державного устрою – на демократичних основах. Результатом напруженої роботи минулих років стало висунення маленької країни в групу держав, які пропонують світові зразки піонерської модернізації.

Історія поступу незалежної Естонії наче втілює в життя мудрість китайського ієрогліфа, який складається з двох інших. Перший позначає "катастрофу", другий – "шанс". За визначенням В. Путіна, крах СРСР був найбільшою геокатастрофою ХХ ст. [15]. Водночас це дало шанс багатьом народам на створення незалежних національних держав. Серед тих народів були й естонці, які вже мали такий досвід. Проте він вийшов не надто довгим через пакт Ріббентропа-Молотова і наступну радянську окупацію. Саме естонці, латиші і литовці підняли питання про неправомірність дій Кремля ще до того, як Радянський Союз припинив своє існування. А з ним настав край політиці "радянської", що гаслом "пролетарського інтернаціоналізму" прикривала русифікацію – намагання насильницької деформації і розколу колективної національної ідентичності. Злочини проти етнічної ідентичності набували різних проявів – від викорінення державного самовизначення народів до депортацій і репресій (за роки Другої світової війни і становлення радянської влади Естонія втратила приблизно 200 тис. осіб – п'яту частину свого населення [12]).

"Радянська" передбачала докорінні зміни – політичні, економічні, культурні, моральні на основі "єдиної вірної марксистсько-ленінської теорії". Розвал СРСР позначав радикальну зміну суспільної ідеології. Для значної частини населення колишнього Радянського Союзу це стало складним випробуванням, що призвело до аномії. В Естонії вона зачепила так зване "російськомовне населення". У цій людині чималий відсоток складала відставні військовослужбовці радянської армії, які залишалися жити у затишному "європейському краю" після демобілізації. З їх боку були неодноразові спроби захистити "радянські цінності", що часом призводило до ексцесів ("Бронзові ночі" у квітні 2007 р.). Серед корінного населення "радянська" особливого успіху не мала. Тому аномії, пов'язаної із демонтажем комуністичних цінностей в Естонії, не сталося, а "дерадянська" була проведена радикально і швидко.

Говорячи про роль менталітету у подоланні кризи, варто звернути увагу на те, що психологічні фактори не просто відображають ситуацію, але в деяких моментах її визначають. Панічних настроїв, що часто виникають під час криз, просто не можна було уявити, знаючи особливості естонського національного характеру, зокрема стриманість, витримку, раціоналізм, стійкість, наполегливість у досягненні поставлених цілей. І для еліти, і для пересічних громадян головною метою стало перетворення незалежної Естонії на розвинену європейську державу, яка рухається шляхом модернізації. Розпочинати це перетворення доводилося за умов ідеологічної, політичної, економічної, екологічної, соціальної кризи. Вихід з усіх цих криз бачився саме у модернізації.

Можна було б припустити, що за умов кризи люди будуть звертатися до релігії як засобу розради, способи психологічного пом'якшення впливу труднощів, які на них звалилися, що буде більше бажаним увійти до тих чи інших релігійних общин тощо. Історія виразно показує тенденцію до зниження релігійності у процесі моде-

рнізації, і чим більше суспільство налаштоване на модернізацію, тим менш воно релігійне. В Естонії релігія ніколи не відігравала важливої ролі на політичному чи ідеологічному фронті, а частка віруючих у населенні республіки впродовж тривалого часу тримається на рівні 16 % [24]. Зниження ролі релігії у житті сучасної Естонії пояснюється не тільки тим, що це відповідає загальноєвропейській тенденції, але й притаманним естонському національному характеру раціоналізмом. Показово, що 85% віруючих у республіці відносять себе до Естонської Православної Церкви Московського Патріархату [6]. У Таллінні височить собор Олександра Невського, збудований у 1895–1900 рр. за ініціативою губернатора Естляндії князя С. Шаховського, "щоби з моря і з землі сяяв високо над Таллінном хрест російського собору як знак перемоги православ'я" [8]. Але, за словами естонської історикині Л. Кльюнді "... це нас надмірно не хвилює і не виводить з себе" [8]. Естонці не дозволяють релігійним чинникам ускладнювати політичну ситуацію і відволікати від розв'язання важливих питань.

До середини ХХ ст. криза індустріального суспільства виявила себе у глобальних проблемах сучасності. Ці проблеми насправді є найсерйознішим викликом людства за весь час його існування. Масштаб промислового виробництва і техногенний тиск на природу перевищили можливості регуляторних механізмів біосфери і значною мірою вичерпали багато природних ресурсів. Все це можна визначити як антропогенну кризу, тобто кризу, яка виникла в результаті людської діяльності. За цих обставин загострюється проблема ресурсів, за які ведеться напружена боротьба між країнами. Після розвалу СРСР Естонія зазнала енергетичної кризи через припинення надходження нафти і газу, іншої сировини з РФ. Пішов у небуття єдиний народногосподарський комплекс, довела свою неспроможність функціонувати у сучасному світі командно-адміністративна економіка.

Радянська система не змогла подолати перехід від індустріального до інформаційного суспільства насамперед через те, що за своєю сутністю вона була антиіндивідуалістична. Приватна ініціатива придушувалася, "інакомислення" загрожувало життю і втраті свободи. Наукові дослідження зосереджувалися насамперед на тому, що могло зміцнити військово-промисловий комплекс (при тому, що більшість винаходів було вкрадено з різних країн, наприклад, атомна бомба). Жорсткий контроль обігу інформації виявлявся не тільки у перешкоджанні трансляціям іноземних радіостанцій, а й у неможливості функціонування Всесвітньої мережі. Наприкінці 1980-х років комп'ютеризація в СРСР перебувала на "печерному рівні".

Провідні країни сучасності довели, що економічний прогрес багато у чому визначається технологічною креативністю індивідів, а криза індустріального суспільства може вирішуватися на шаблі постіндустріального, інформаційного суспільства, де головним фактором прогресу є інформаційні технології і продукування інформації. Електронна революція Естонії розпочалася у 1990-х роках, невдовзі після набуття незалежності. Тодішній естонський посол у США, а пізніше президент Т. Х. Ільвес взяв на себе частину заслуг: прочитавши книгу про те, як на сталеливарному заводі у Кентуккі кілька тисяч робітників були звільнені після автоматизації, оскільки власники могли виробляти таку ж кількість сталі, маючи лише 100 співробітників, він дійшов висновку, що з погляду Естонії, де є екзистенціальна тривога через невеликий розмір, це саме те, що треба: "Нам треба по-справжньому комп'ютеризувати усі можливі способи, аби значно збільшити наші функціональні

можливості" [13]. Відтоді в обіг увійшло позначення "E-stonia" – "електронна Естонія". Про неї пишуть як про "digital society", вона входить до трійки найбільш діджиталізованих країн світу. Разом із Данією, Ізраїлем і Південною Кореєю балтійська держава є однією з найбільш інноваційних і високотехнологічних країн світу. У 2016 р. вона стала першою в світі за кількістю стартапів на душу населення [20].

Естонське керівництво усвідомило, що головний мегатренд, що породжує кризи, це перманентне відставання інститутів і практик забезпечення економічної відповідальності зростанню швидкості, щільності і масштабів економічних взаємодій і процесів [17, с. 36]. Тому головними діями національних урядів за цих умов мають бути інституціональні новації. Першим кроком був злам радянської системи, далі – розбудова незалежної держави. Пострадянський уряд швидко усвідомив необхідність розвитку цифрових технологій і взявся за реалізацію кроків із розвитку інформаційної інфраструктури в країні. За умов обмеженого бюджету держава від початку відмовилася від дорогої ідеї створення великого інформаційного центру, у якому б зберігалися і оброблялися усі дані, і який би надавав усі онлайн-послуги, як це вже було реалізовано на початку 2000-х років деякими розвиненими країнами. Натомість створили децентралізовану систему зберігання даних на основі блокчейн-технології, котра об'єднувала усі існуючі інформаційні державні реєстри в одну велику мережу. Таке об'єднання вимагало розробки єдиного стандарту із обміну даними між внутрішніми системами, з чим естонський уряд і розробники успішно впоралися.

Більш того, від середини 1990-х років інвестиційний фонд, за підтримки держави, оплачував доступ усіх шкіл до інтернет-послуг, а також проводив масове безплатне навчання дітей від 7 років навичкам комп'ютерного програмування. Таким чином, комп'ютерна наука для школярів Естонії стали звичайним необхідним знанням, так само, як і базова грамотність. Це є життєвою необхідністю через те, що інтернет-послуги широко використовуються суспільством. А також через те, що функціонує система електронного громадянства: кожний дорослий мешканець Естонії має електронну ID-карту, що надає доступ до платформи, у яку включено понад 4000 онлайн-послуг: від голосування на виборах (перші цифрові вибори пройшли у березні 2007 р.) і сплати податків до онлайн-зберігання медичних і поліцейських записів [23]. Система спирається на високу міру довіри до установ, що є знаменним в країні, яка прожила під радянською владою майже 50 років.

В Естонії налагоджено систему електронного уряду. Під електронним урядом розуміється спосіб надання інформації і державних послуг громадянам, бізнесу, і взаємодія державних організацій і відомств як в середині країни, так на міждержавному рівні. Особиста взаємодія між державними організаціями, що надають послуги, і заявником мінімізована за рахунок максимально можливого використання інформаційних технологій. Це призводить до спрощення, покращення якості, підвищенню швидкості і прозорості процесу взаємодії [23]. Запровадження названої системи дозволило різко знизити корупцію, підвищити ефективність державного управління і його відповідальність перед громадянами.

У свій час вихід з економічної кризи Естонія знайшла у творенні відкритої інноваційної економіки за нордичним зразком, за зразком своїх північних сусідів – Швеції, Норвегії і Фінляндії. У рейтингу країн із найбільш сприятливим інвестиційним кліматом, який щорічно складає

Світовий банк, ці скандинавські країни завжди у першій десятці. Естонія у цьому рейтингу також входить до кола країн із найменшим втручанням держави в економіку. Крім того естонцям притаманна така риса європейського менталітету, як повага до закону, чесність у виконанні домовленостей і зобов'язань. Врахування цих обставин відіграло свою роль у тій підтримці, яку надавали західні країни Таллінну у економічному становленні, політичних трансформаціях, євроінтеграційному процесі.

Повернення до Європи було важливим для Естонії і з погляду виходу з кризи. Балтійські землі – місце зіткнення цивілізацій – північно-атлантичної і російської. Тому можна вести мову і цивілізаційну кризу, у якій опинилися всі пострадянські держави, зокрема, Естонія. Естонці ніколи не забували, що вони – європейці, і тому у них не було хитань стосовно приєднання до Європейського Союзу. 29 березня 2004 р. Естонська Республіка стала повноправним членом НАТО, 1 травня того ж року – ЄС. У балтійської країни був вибір між Європою і Росією, про третій – нейтральний шлях – не йшлося. Історія показала, що третього шляху не існувало. Всі пострадянські держави, які не взяли курс на Європейський Союз, потрапили під сильний вплив Росії або взагалі залишилися осторонь від усього, в результаті чого їх матеріальне становище погіршилося. Хоча в сучасній Естонії рівень життя поступається показникам розвинених європейських країн, проте він значно вищий. Естонія вже увійшла до двадцятки країн за такими критеріями, як макроекономічне середовище, здоров'я нації (у естонців і словенців – найвищий приріст середньої тривалості життя в ЄС), система середньої і вищої освіти, технологічна готовність [11].

Це стало результатом наполегливої роботи естонців, які зуміли дати раду тим ресурсам, які в них були і які надходили від західних партнерів. Гроші європейських фондів вкладалися в проекти розвитку інфраструктури, сільського господарства, освіти, диджиталізацію. Особливо слід відзначити позицію національної еліти, яка була налаштована наполегливо працювати на благо Батьківщини, а не збільшувати власні статки і виводити їх за кордон. Взагалі, олігархія в Естонії не склалася. Політологічний досвід показує, що монополізація олігархічним угрупованням як економіки, так і політики (неможливо забезпечити міцність економічної влади, не монополізувавши політику) викликає апатію у політиці і в економіці, що веде до втрати довіри з боку власного населення і міжнародного співтовариства [5, с. 109].

У 2008 р. масштабів світової набула фінансово-економічна криза, яка розпочалася у США. Зростання віртуальних фінансів, не підкріплених матеріальними ресурсами, падіння авторитету економічних цінностей, норм і правил організації бізнесу, поглиблення економічних відмінностей між верствами населення за відсутністю опори на культурно-інтелектуальний потенціал, апатія і втрата віри у принципи економічної справедливості, в ефективність підприємництва і перспективи ділової активності, зростання безробіття і скорочення виробництва, провідна роль одних і тих самих акторів у глобальній економічній системі тощо – все це призвело до комплексного прояву всесвітньої кризи [5, с. 109]. Криза зачепила всі країни, у тому числі й Естонію, проте та пройшла її найлегше серед всіх держав пострадянського простору. Починаючи реформи у фінансовій сфері, було взято курс на фіксовану крону, яка була прив'язана до німецької марки. "Кроноцентризм" у подальшому призвів до виконання країною Маастрихтських критеріїв і переходу на євро. Політичне рішення

було прийнято на початку 2009 р., тобто у розпал глобальної кризи. Уряду довелося різко скоротити державні витрати. Це зумовило скорочення зарплат у державному секторі, звільнення тисяч службовців, зростання безробіття. Населення активно не виступало проти цих жорстких заходів, значна його частина вважала такі жертви неминучими. В результаті Естонії вдалося переломити негативну тенденцію, почалося економічне зростання. В 2010 р. воно склало 3,1% [2]. 9 грудня 2010 р. Естонія першою серед пострадянських країн стала повноправним членом Організації економічного співробітництва і розвитку – клубу найрозвиненіших економік світу. З 1 січня 2011 р. Естонія перейшла на євро. Прийняття нового члена до єврозони мало неабияке значення для самого ЄС. У певному розумінні це була демонстрація того, що попри існуючі проблеми і складності, є країни, впевнені у перспективах об'єднання.

Естонці ніколи не ставили питання: "Що Європа може зробити для нас?" Натомість: "Що ми можемо зробити для Європи?" У розв'язанні цього питання втілювалася не тільки добра воля, але й один із варіантів подолання власної демографічної кризи. За даними реєстру населення, станом на 1 січня 2020 р. в Естонії проживало 1 337 039 осіб [7]. Як і більшість європейських країн, балтійська має демографічні проблеми: зменшення народжуваності (лунають заклики громадських діячів до її збільшення), "тиха революція", тобто збільшення в кількості населення питомої ваги людей похилого віку (підвищення віку виходу на пенсію з 63 до 65 у 2026 р. [14]), виїзд працездатного населення (найбільша група – особи від 20 до 40 років) до країн ЄС, де рівень зарплат вище, ніж на Батьківщині.

У 2013 р. програміст і підприємець Т. Котка став начальником інформаційного управління країни і заявив, що до 2025 р. населення Естонії має вирости до 10 млн. Задля цього було впроваджено систему цифрового громадянства. Ставши електронним резидентом Естонії, підприємець з іншої країни одержує можливість віддалено відкрити компанію в ЄС, рахунок у банку і керувати своїм бізнесом без необхідності бувати в Естонії [3]. До цього додається сприятливий інвестиційний клімат, що підкріплюється системою оподаткування. Мета проекту – створити магніт із залучення економічних пасионаріїв з усього світу, котрі можуть створювати додану вартість (таких у будь-якій економічній системі не більш ніж 5% [10]). Завдяки цифровій реєстрації їх "октанове число" реально підвищити в окремо взятій країні. Саме це і здійснюється в сучасній Естонії. Крім того, чим більше людей і компаній стають "електронними громадянами" і реєструють свій бізнес у цій країні, тим більше клієнтів стає у естонських ІТ-компаній – і тим більше стає робочих місць.

З іншого боку, має місце сприяння діджиталізації інших країн: у 2012 р. в Таллінні було розміщено штаб-квартиру ІТ-агенції ЄС, у тому числі – Шенгенська інформаційна система другого покоління і центр кібербезпеки НАТО. Президент Естонії К. Кальюлайд вважає, що естонська комп'ютерна майстерність дозволяє країні в десять разів перевищувати свою вагу у міжнародних справах [18]. Ця майстерність, а також інші успіхи створюють країні сприятливий імідж на світовій арені, що живить "м'яку силу" Естонії. Балтійська країна надає допомогу й Україні, зокрема у справі діджиталізації різних сфер. Варто також зазначити, що за розміром допомоги Україні на душу населення Естонія займає перше місце у Європі [6].

Членство в Європейському Союзі підвищило добробут і безпеку Естонії, однак Таллінн усвідомлює, що єдність і фундаментальні цінності ЄС під загрозою. 2019 р., у щорічному зверненні до парламенту – Рийгікогу – міністр закордонних справ С. Міксер вказав: "Популізм, заснований на брехні і залякуванні, що апелює до нищих інстинктів людей, – це деякі інструменти в руках тих, хто виступає проти ідеї Європи. Так звана неліберальна демократія ... по суті означає відсутність демократії; європейська єдність протиставляється національному суверенітету, забуваючи, що саме співпраця збільшує вплив малих держав". Було підкреслено, що спільні рішення і політика посилюють політику і економічний розвиток Естонії [25]. Водночас Таллінн також працює заради зміцнення Європейського Союзу, зокрема прагне створити умови надання можливості без проблем відкрити і вести глобальну компанію ЄС в режимі онлайн з будь-якої точки світу [19].

Усвідомлюючи загрозу екологічній кризи, Таллінн у 2008 р. запропонував ідею міжнародного суботника. Відтоді кожного року у вересні у понад сотні країн виходять на збирання сміття десятки тисяч волонтерів. 15 вересня 2018 р. естонська президентка К. Кальюлайд брала участь в екологічній акції в парку українського міста Дніпро. У липні того ж року Естонія стала першою країною в Європі, яка запровадила безкоштовний проїзд між містами у громадському транспорті. В такий спосіб робиться внесок у захист довкілля: очікується, що безкоштовні автобуси можуть зменшити частоту використання автомобілів, а заощаджені на бензині гроші витратяться на побут і розваги, що стимулюватиме національну економіку.

Останніми роками естонська економіка була в єврозоні однією з найбільш зростаючих: збільшення ВВП у 2018 р. становило 3,9%, у 2019 р. – 4% [22]. Але темпи загальмувала коронакриза 2020 р. Дехто з аналітиків назвав її "чорним лебедем", тобто несподіваною, яка руйнує звичний світ. Проте інші порівняли її з "сірим носорогом", підкреслюючи, що криза підкрадалася непомітно вже довгий час [4]. У березні 2020 р. міністр фінансів Естонії М. Хельме заявив, що країна увійшла у фазу нової економічної кризи. Так він прокоментував наслідки епідемії коронавірусу і цінової війни на нафтовому ринку для економіки. Було поставлено завдання звести до мінімуму її наслідки і знайти можливості отримати від неї якусь користь [7]. На пом'якшення негативного ефекту від коронавірусу уряд спрямував пакет заходів у розмірі 2 млрд. євро або 7% ВВП [22]. Щодо "знайдення можливості отримати користь" від кризи, так саме досягнення естонців у діджиталізації надають їй на те великі можливості у змінених пандемією умовах життєдіяльності людства.

На поточну глобальну кризу наклала свій відбиток гедоністична економічна культура, яка домінувала в світі впродовж останніх десятиліть. Економічна культура – це сукупність цінностей, норм, стереотипів і елементів господарського побуту, що формують вподобання людей і впливають на неформальні правила гри [16, с. 29]. Як відомо, гедонізм – це етичне вчення, яке стверджує насолоду, задоволення найвищим благом і метою життя. Тривале економічне зростання, яке передувало коронакризі, сприяло формуванню саме такої економічної культури, яка санкціонувала поведінку людей, орієнтованих на користування результатами цього зростання, тобто заохочувала орієнтацію на максимальне поточне споживання. Гедоністична культура є адекватною суспільству масового споживання. Масове

споживання можливе за умов масового виробництва, яке використовує ресурси різного роду у зростаючій прогресії. Останнім часом все відчутнішими ставали ознаки кризовості такої моделі, про що вказувала, зокрема, і екологічна криза. Отже, стратегія виходу з кризи передбачає певне самообмеження.

Нордичні народи не схильні до гедонізму і розкошів розширеного споживання. Не випадково саме на Півночі Європи народилися такі системи життєвої філософії як данське *хюге*, фінське *сісу*, шведський *лагом*. Головна ідея полягає у поміркованості, вмінні задовольнятися тим, що дійсно необхідне. Аналогічні настрої спостерігаються і в Естонії, де люди відчули один із мегатрендів сучасності: пріоритет постматеріальних цінностей. Коронакриза висвітила глобальну тенденцію до зниження споживання і зростання цінності самовдосконалення людини. В Естонії чи не найпершому місці стоїть якість освіти, що сприяє розвитку креативності тих, хто має визначати долю країни. Давнє шанобливе ставлення до освіти і освіченості зумовило високий професіоналізм естонців. Естонська система освіти визнана найякіснішою у Європі. У березні 2020 р., коли коронавірус спричинив в світі пандемію, Естонія запустила безкоштовну онлайн-освіту для школярів, студентів і вчителів усього світу.

Висновки. Сучасне суспільство стає все складнішим, що вимагає вироблення нових способів адаптації до його багатоманітності і трансформацій. Часом ці трансформації відбуваються повільно, часом швидко, особливо коли у якості "виклику" діє та чи інша криза. У складному соціумі зростає значення самоорганізації і рефлексивності соціальних акторів і структур. Від них вимагається вміння постійно відстежувати ситуації і приймати оперативні рішення, при чому, бути послідовними і наполегливими у їх виконанні. Здатність до постійної і послідовної роботи – одна з рис естонського національного характеру, що стала вирішальною у розбудові нового суспільства.

Аналіз реагування Естонії на кризові обставини виявляє здатність естонського народу і його керівництва давати адекватні відповіді на виклики часу. Реформи проводилися швидко і радикально із врахуванням радянського минулого, європейського теперішнього і потенційно можливого майбутнього. Ключові питання розвитку країни вирішувалися обмеженим співтовариством експертів, які концентрувалися навколо виконавчої влади. Досвід Естонії вкотре продемонстрував, що економічні процеси можуть розгортатися тільки на основі довготривалої довіри. Зі свого боку, така довіра ґрунтується на стратегічних і регіональних інтересах і цінностях. У випадку з Естонією це був перехід до розбудови демократичного суспільства з ринковою економікою у спільній діяльності з країнами ЄС. Таллінн добре усвідомлює глобальні тенденції розвитку людства і те, як саме вони виявляють себе під час криз. Світова криза, викликана пандемією коронавірусу, сильно прискорить соціальні, економічні і геополітичні процеси, які мають місце у сучасному світі. Домінує уявлення, що криза являє виключно загрозу, хоча насправді криза може відкривати нові можливості для окремих груп інтересів. Не маючи тих ресурсів, які мають великі країни, Естонія зробила ставку на нові, а саме ті, що створюються креативністю та інноваціями. Саме вони є головними цінностями постіндустріального суспільства. Як показує естонський досвід, розвиток інформаційно-комунікативних технологій став головним напрямом поступу суспільства. Для багатьох країн, зокрема, для України,

Естонія є помічником і вчителем. Для всіх держав світу наразі головним питанням є: наскільки успішно вони зуміють оновитися при виході з кризи 2020 року? Все вказує на те, що Естонія буде серед лідерів.

Список використаних джерел

1. Ахизер А. С. Архаизация в российском обществе как методологическая проблема / А. С. Ахизер // *Общественные науки и современность*. – 2001. – 2. – С. 89-100.
2. Банк: экономика Эстонии вышла из кризиса [Электронный ресурс] // Delphi. – Режим доступа: <https://bit.ly/3miNOWf>
3. Воронков А. IT на службе у государства: опыт Эстонии [Электронный ресурс] // Спільнота програмістів. DOU. – Режим доступа: <https://bit.ly/3mdi4He>
4. Вукер М. Черный лебедь? Нет [Электронный ресурс] / М. Вукер // *Новое время*. – Режим доступа: <https://bit.ly/3D7U5A1>
5. Гаджиев В. Глобальный кризис: причины, направления, пути решения / В. Гаджиев // *Век глобализации*. – 2010. – Вып. №1 (5). – С. 101-110.
6. 21 факт про сучасну Естонію, який може вас здивувати [Електронний ресурс] / Vdalo. Аналітика та факти. – Режим доступу: <https://bit.ly/3A1JGng>
7. Естонія оголосила про початок економічної кризи [Електронний ресурс] // LB.ua. – Режим доступу: <https://bit.ly/3FdDMU9>
8. Историк Линда Кальюнди: в Эстонии не пропало желание подчеркивать свою роль жертвы [Электронный ресурс] // *err.ee*. – Режим доступа: <https://bit.ly/3lbzk03>
9. Кількість українців в Естонії зросла на 6,5% і перевищила 10 тисяч осіб [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <https://bit.ly/3oHjSe6>
10. Куц А. Магнит для капитала. Почему Эстония так притягательна для бизнеса [Электронный ресурс] / А. Куц // *Dsnews*. – Режим доступа: <https://bit.ly/2ZZRKZC>
11. Куц А. Пятый элемент. Почему Эстонии удалось построить эффективную экономику [Электронный ресурс] / А. Куц // *Dsnews*. – Режим доступа: <https://bit.ly/3F9Gj>
12. Мацко О. Русский вопрос. Как "Бронзовая ночь" помогла эстонцам остаться в Европе [Электронный ресурс] / О. Мацко // *Dsnews*. – Режим доступа: <https://bit.ly/3F9Gj>
13. Мэнсел Т. Как Эстония стала E-estonia [Электронный ресурс] / Т. Мэнсел // *BBC*. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/news/business-22317297>
14. Пенсия, виды пенсий и льготы [Электронный ресурс] // *Sotsiaalkindlustusamet*. – Режим доступа: <https://bit.ly/302VSlT>
15. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации 25 апреля 2005 года [Электронный ресурс] // *kremlin.ru*. – Режим доступа: <https://bit.ly/3DhWRTp>
16. Розмаинский И. Гедонистическая культура и глобальный кризис / И. Розмаинский // *Журнал институциональных исследований*. – 2012. – №4. – С. 22-32.
17. Розов Н. Глобальный кризис в контексте мегатенденций мирового развития / Н. Розов // *Полис*. – 2009. – №3. – С. 34-44.
18. Тойнби А. Постигание истории / А. Тойнби. – Москва: Прогресс, 1991. – 736 с.
19. Уоллес Дж. Электронная Эстония: состояние будущего [Электронный ресурс] / Дж. Уоллес // *e-estonia*. – Режим доступа: <https://bit.ly/3DgNpPR>
20. Шаповал К. Прибалтийский стартап. Эстония перетворилась на европейский аналог американської Кремнієвої долини [Електронний ресурс] / К. Шаповал // *НВ Бізнес*. – Режим доступу: <https://bit.ly/3lbKL87>
21. Электронное правительство в Эстонии [Электронный ресурс] // *Deloitte*. – Режим доступа: <https://bit.ly/3ldVr6e>
22. Эстония разработала пакет мер для поддержки экономики на 2 миллиарда [Электронный ресурс] // *Бизнес Цензор*. – Режим доступа: <https://bit.ly/3ulmvgW>

23. E-estonia – самое продвинутое цифровое государство Европы [Электронный ресурс] // *under35.me*. – Режим доступа: <https://bit.ly/3Fi9zTO>
24. Ringvee R. Is Estonia really the least religious country in the world? [Online] / R. Ringvee // *The Guardian*. – Retrieved from: <https://bit.ly/3lbbBgw>
25. Small states' influence grows through cooperation, Mikser says to Riigikogu [Online] // *news.err.ee*. – Retrieved from: <https://bit.ly/3msf5e4>

References

1. Achizeer, A. (2001). Archaization in Russian society as a methodological problem. *Social Sciences and Modernity*, 2, 89-100. [in Russian]
2. Bank: Estonian economy out of crisis. (2010). *Delphi*. <https://bit.ly/3miNOWf> [in Russian]
3. Voronkov, A. (2017). IT at state service: Estonian experience. *DOU Community of Programmers*. <https://bit.ly/3mdi4He> [in Russian]
4. Vuker, M. (2021). Black Swan? No. *New Time*. <https://bit.ly/3D7U5A1> [in Russian]
5. Gadzhiev, V. (2010). The global crisis: causes, vectors, solutions. *Age of Globalization*, 1 (5), 101-110. [in Russian]
6. 21 fact about modern Estonia that can surprise you. (2018). *Vdalo. Analytics and Facts*. <https://bit.ly/3A1JGng> [in Ukrainian]
7. Estonia announced economic crisis beginning. (2020). *LB.ua*. <https://bit.ly/3FdDMU9> [in Russian]
8. Linda Kaljundi, Historian: Estonia maintains desire to emphasize its victim role. (2020). <https://bit.ly/3lbzk03> [in Russian]
9. Number of Ukrainians in Estonia risen by 6,5% exceeding 10 thd. (n. d.). *Economics Truth*. <https://bit.ly/3oHjSe6> [in Ukrainian]
10. Kusch, A. (2019). Capital magnet. Why Estonia is so business attractive. *Dsnews*. <https://bit.ly/2ZZRKZC> [in Russian]
11. Kusch, A. (2018). The Fifth element. Why Estonia managed to build an efficient economy. *Dsnews*. <https://bit.ly/3oyHPEX> [in Russian]
12. Matsko, O. (2018). The Russian issue. How the "Bronze Night" helped Estonians remain in Europe. *Dsnews*. <https://bit.ly/3F9Gj> [in Russian]
13. Mansel, T. (2013). How Estonia became E-estonia. *BBC*. <https://www.bbc.com/news/business-22317297> [in Russian]
14. Pension, types and alleviations. (n. d.). *Sotsiaalkindlustusamet*. <https://bit.ly/302VSlT> [in Russian]
15. Message to the Federal Assembly of Russian Federation of April 25, 2005. (2005). *kremlin.ru*. <https://bit.ly/3DhWRTp> [in Russian]
16. Rozmainsky, I. (2012). Hedonist culture and the global crisis. *Journal of Institutional Research*, 4, 22-32. [in Russian]
17. Rozov, N. (2009). The global crisis in the context of global development megatrends. *Polis*, 3, 34-44. [in Russian]
18. Toynbee, A. (1991). *A Study of History*. Moscow: Progress. [in Russian]
19. Wallace, J. (2017). Electronic Estonia: a state of future. *e-estonia*. <https://bit.ly/3DgNpPR> [in Russian]
20. Shapoval, K. (2016). The Baltic startup. Estonia turned a European counterpart of America's Silicon Valley. *New Time Business*. <https://bit.ly/3lbKL87> [in Ukrainian]
21. E-government in Estonia. (2014). *Deloitte*. <https://bit.ly/3ldVr6e> [in Russian]
22. Estonia developed 2 billion worth package measures to sustain economy. (2020). *Business Censor*. <https://bit.ly/3ulmvgW> [in Russian]
23. E-estonia – Europe's most advanced digital state. (2018). *under35.me*. <https://bit.ly/3Fi9zTO> [in Russian]
24. Ringvee, R. (2011). Is Estonia really the least religious country in the world? *The Guardian*. <https://bit.ly/3lbbBgw>
25. Small states' influence grows through cooperation, Mikser says to Riigikogu. (2019). *news.err.ee*. <https://bit.ly/3msf5e4>

Надійшла до редколегії 26.01.21

T. Orlova, Dr. habil. (History), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ESTONIA WITHIN THE CRISES OF LATE 20th – EARLY 21st CC.: A HISTORIAN'S VIEW

A review of steps taken by the Estonian Republic at the path of managing the crises of the late 1980s – early 1990s, as well as the global financial and economic crisis of 2008 p. and the coronacrisis of 2020. Lacking traditional resources, crises were regarded as windows of opportunity. Such opportunities were determined by the core trends of global progress from industrial to post-industrial society. Emphasized is the importance of the specifics of Estonian mentality to modernization, particularly, the capacities of self-organization and creativity. Displayed is Estonia's success in transformation into an information society as a response to the challenge of the crises. European integration of Tallinn played an important part in overcoming the events of crises and subsequent successful development. The Baltic country's experience is important to Ukraine that enjoys its powerful support and assistance.

Keywords: Estonia, crisis, modernization, European integration, digitalization, "soft power".